

Відгук
офіційного опонента доктора філософських наук,
професора Шугаєвої Людмили Михайлівни
на дисертацію Соловія Романа Павловича
«Феномен Виникаючої церкви у контексті теологічних та
еклезіологічних трансформацій у сучасному західному протестантизмі»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Релігієзнавчі дослідження сучасної християнської теології є надзвичайно актуальними для України. Півтисячолітній ювілей Реформації, який святкуємо цього року на державному рівні, робить поставлені сучасною теологією проблеми актуальними для українського суспільства. Протестантські теологічні концепції про співвідношення церкви та держави, церкви та суспільства, проблеми екуменізму, питання соціальної та політичної теології цікавлять все більше науковців. А культуротворчий потенціал протестантизму стає все більш цікавим не лише для науковців, але й для широкого загалу громадськості. Питання про те, чи може протестантизм бути впливовим позитивним фактором для української культурно-суспільно модернізації сьогодні турбує багатьох. У зв'язку із 500-річчям Реформації, все більш популярними є думки про те, що протестантизація суспільства завжди призводить до успішної модернізації. Наводяться приклади країн Північної Європи, США, Південної Кореї. І при цьому постає питання про те, чому вітчизняні протестанти втрачають ті позитивні риси, які були у них навіть за радянських часів. Сьогодні самі протестанти говорять про те, що втрачається навіть протестантське ставлення до праці. Але разом із тим, протестанти виявилися найбільш активними у справі допомоги постраждалим на Сході. Тобто під час кризи кращі якості представників протестантизму все-таки актуалізуються, і це важливо для всієї країни.

Трансформації, які відбуваються у західному протестантизмі значною мірою впливають на суспільно-політичні, геополітичні, ідеологічні процеси у

світі. Від того яким буде західний протестантизм багато у чому залежать і загальні перспективи християнства. Особливо важливими є ті тенденції у розвитку протестантизму, в яких народжується дещо принципово нове, перспективне. Виникаюча церква – це рух, в якому теорія переплітається із практикою, теологія із богослужінням, новаторство із традицією. Виникаюча церква руйнує звичні уявлення про ієрархію та догматику, гріх і спасіння. Але разом із тим, це не ліберальний, а постліберальний рух. Він виникає в результаті відмови від ліберальних теорій та практик у тій же мірі, у якій він відмовляється від фундаменталізму.

Віднайдення нових основ християнства у Виникаючій Церкві є реформацією сьогодні. Якщо 500 років тому реформація та контрреформація створили модерне християнство, то сьогодні виникає християнство доби постмодерну. Фундаменталісти чинять рішучий спротив постмодерну. Ліберали капітулюють перед постмодернізмом. І лише деякі течії вступають у продуктивний діалог, в якому церква наново стає само собою, у нових умовах постмодерну як епохи та постмодернізму як пануючої світоглядної парадигми. У зв'язку із цим корисно згадати, що християнство з'явилося та розповсюдилося в епоху світоглядного релятивізму і агностицизму. Середньовічна і модерна Європа як раз була результатом діалогу, в який християнство вступило із античною культурою, віднайшовши можливості для культурного синтезу. Сьогодні новими Афінами став Париж. І парадоксальним чином заклики до нової «еллінізації» християнства чуємо з боку протестантизму, який від Лютера до Гарнака ставився до елінізації християнської традиції вкрай негативно.

Роман Соловій доводить, що протестантський богословський діалог із постмодерним світоглядом виникає не як інтелектуальна забаганка, а як невідворотний процес пошуку християнством нових форм для самовиразу та самовтілення. Найбільш сміливим неліберальним протестантським експериментом став той різновид постмодерного християнства, який був названий «Виникаючою церквою». Богословський критичний аналіз цього

явища вкрай необхідний, оскільки аналогічні програми розвитку висувують деякі протестантські та непротестантські богослови в Україні. Тому дослідження Романа Соловія про виникнення, розвиток і перспективи теорій та практик Виникаючої церкви є гостро актуальним для українського релігійного середовища та української науки.

Актуальність, предмет, об'єкт, мета і завдання дослідження сформовані на високому науково-теоретичному рівні та не викликають у нас жодних зауважень. Головним для побудови дисертаційного тексту є питання вибору богословської методології, яка б дозволила успішно аналізувати теоретичні та практичні напрацювання Виникаючої церкви, але при цьому була дійсно богословською, а не релігійно-філософською.

Роман Соловій створює свого роду постдекартівську систему координат для теологічної методології, виділяючи як основні богословські позиції наступні чотири типи сучасної теології: лібералізм, консерватизм, постлібералізм, постконсерватизм. Перші два типи теології є класичними і добре описані в дослідницькій літературі. Сама їх поява з точки зору релієзнавства є явищем закономірним, необхідним для конституювання ідентичності теології як теоретичного виразу релігійного світогляду. Про взаємне доповнення лібералізму та консерватизму як двох протилежних типів теології однаково необхідних для буття церкви у суспільстві багато писав наш вчитель Борис Олександрович Лобовик у своїй монографії «Релігійна свідомість та її особливості». Роман Соловій звертає увагу на те, що у протестантському середовищі у добу постмодерну виникли такі течії як постлібералізм та постконсерватизм. Цікавим є той факт, що ці течії відмовляються від головних тез лібералізму та консерватизму, значно зближуються між собою. Також важливим є те, що до постлібералізму та постконсерватизму як типів сучасної теології належать значно більша кількість теологів, ніж власне ті, хто себе так іменує. А відповідно постлібералізм та постконсерватизм можуть бути частиною загальної

системи координат у якій можна оцінювати теологічні теорії та практики сьогодення.

Як пише Р. Соловій для постлібералізму характерним є заперечення ролі суб'єкта як джерела релігійної істини чи посередника, що передає істину від Бога. Суб'єкт не може досягти істини через тлумачення Біблії за допомогою розуму чи досвіду. Спільноти та їх практики визначають досвід християн. Наративи визначають раціональність вірних. Включеність вірних та спільнот до загального біблійного наративу створює причетність та задає межі для варіативного мислення. Зокрема, Р. Соловій так характеризує загальний принцип постлібералізму: «Для наративного богослов'я спільнота є базовою одиницею людського існування. Розповіді створюють спільноти, а спільноти виступають творцями розповідей в процесі безперервної взаємодії. Релігійні спільноти передають розповіді та традицією їх інтерпретації та додають до них нові розповіді. Розповіді, що склалися в рамках спільнот, відображають ті принципи інтерпретації, якими вона користується для розуміння свого нинішнього досвіду. Розповіді виступають засобами самопізнання, але, крім того, спонукають до дії, оскільки вони впливають на емоції і мотиви сильніше, ніж концептуальні твердження. Відповідно, Біблія розглядається як розповідь про взаємодії Бога з його народом. Це не означає, що Біблія не містить претензій на пропозиційну істину, однак головною метою Писання вважається не докладне систематичне богослов'я, а запис відносин між Богом і Його народом, і того яким чином ми могли б продовжувати цю історію» (с. 75). Виключність з історії можлива, оскільки церковна спільнота ототожнює себе із церквою, зображеною у Апокаліпсисі Івана Богослова. Церква, яка бореться, сповідує істину практикою і вірністю Богові. Церква, яка не теоретизує і не захоплюється містичними чи суб'єктивними переживаннями. Церква, яка мислить себе у якості «учнів Христа». Бути подібним до апостолів, мати їх чесноти і характер, дотримуватися завіту з Богом – важливо. Теоретичні тонкощі та складні віросповідні документи втрачаються власну значимість. Соціальна практика

церкви важливіша за соціальні доктрини. Спонтанна місіонерська дія більш істина, ніж проектне мислення. Усі описані риси постлібералізму наглядно доводять, що між модерним лібералізмом і постмодерним постлібералізмом існує не просто велика різниця, але принциповий світоглядний розрив.

Згідно із класифікацією Романа Соловія, для постконсерватизму характерне вчення про вирішальне значення духовного досвіду спільноти (с. 82). Але цей духовний досвід не можна приватизувати, раціоналізувати, формалізувати. Він даний у спільноті та для спільноти, актуалізується під час поклоніння та практичної діяльності. Спільнота стає місцем духовного досвіду божественного життя у плині історичного часу настільки, наскільки вона стає відображення життя спільноти Трійці. Етична самопожертва егоїзмом заради любові до ближнього, дана спочатку як літургійний жест прийняття іншого у його іншості, стає потім нормою практичного соціального життя. Така думка постконсерваторів заперечує необхідність фундаменталізму з його теоретичними принципами та ціннісного консерватизму. Спільнота, яка сама являє собою наратив, втягує у власне життя та формує особистість «за своїм образом і подобою».

Позиція самого Романа Соловія однозначно є близькою до постконсерватизму і є прикладом ортодоксії, яка відкрита до будь-якого діалогу, але не готова поступатися принципами. Теорії та практики Виникаючої церкви однозначно ближчі до постлібералізму, є виразом ідей щедрої ортодоксії, яка заради симпатій партнерів по діалогу готова релятивізувати теологію і саме християнство. При тому що Роман Соловій має власну чітку богословську позицію, його богословське мислення є критичним по відношенню до усіх течій сучасної теології, у тому числі – до постконсерватизму. Це робить можливою певну інтригу, яка визначає весь власний наратив дослідника. Оригінальна теологічна позиція Романа Соловія, яка є діалогічною ортодоксією з елементами постконсерватизму, робить можливим продуктивну критику постлібералізму як основної ідейної позиції представників Виникаючої церкви. Також Роман Соловій ґрунтовно

критикує такий різновид постконсерватизму, як радикальна ортодоксія, вбачаючи у ній занадто радикальне визнання значення Традиції. Оскільки дослідник займає значно ортодоксальнішу позицію, ніж постконсерватизм в цілому, то стає можливою продуктивна критика і цієї течії, яка частково вплинула на Виникаючу Церкву, особливо у наданні великого значення релігійному досвіду. У чому Роман Соловій як сучасний ортодокс і постконсерватор повністю солідарний із постліберальними теологами Виникаючої церкви, так це у критиці лібералізму та консерватизму з фундаменталізмом як таких теологічних програм, що були визначені філософією модерну. Даний аспект вже став звичним для українського теологічного дискурсу, хоча ряд аргументів теологів Виникаючої Церкви безумовно викликають теоретичний інтерес.

Головною особливістю теології Виникаючої церкви є заперечення наявності авторитетів та ієрархії. На думку теоретиків Виникаючої церкви замість монологічної проповіді місцем прояви істини є діалог всередині церкви. Загальновідомо, що традиційні та нетрадиційні релігійні групи доволі авторитарно стверджували монологічність проповіді. Можемо сказати, що у протестантських та православних релігійних спільнотах кожний релігійний лідер є непогрішимим малим папою, і розходження із його думкою часто є фатальним для належності віруючого до цієї групи. Теологи Виникаючої церкви відроджують вчення протестантизму про загальне священство вірних. Кожен вірний може бути джерелом авторитетних суджень, особливо якщо вони є подією у спілкуванні в спільноті. Цим самим громади Виникаючої церкви стають плюралістичними спільнотами, в яких важливий голос кожного та цінними є вчинки кожного. Істиною є не певне віровчення чи релігійна практика із відповідним досвідом, а Сам Бог, явлений у Христі за допомогою Духа. Таке вчення нагадує положення Другого Ватиканського собору про те, що істиною є не положення Писання чи Передання, а сам Христос. Таке вчення дозволяє вважати істину трансцендентною таємницею, яка недосяжна для повного

вираження у судженнях людської мови. Релігійний дискурс у всіх його різновидах завжди лише частково і символічно виражає істину як трансцендентну таємницю. Різні церковні спільноти і теологи у загальному дискурсі виражають різні аспекти істини.

Акцентуація уваги на необхідності прийняття трансцендентної істини як таємниці в теоретичній сфері має повну аналогію із вимогою прийняти іншого у сфері практичній. Як і лібералізм на початку XX століття проповідував соціальне Євангеліє, так і сьогодні постлібералізм Виникаючої церкви акцентує особливу увагу на необхідності соціальної діяльності з преображення світу. Основою для соціальної етики стало вчення про Царство Боже як присутність Бога у земній реальності. Задум Бога полягає не лише у тому, що спасти кожну душу для Царства Бога як раю, а і у тому, щоб змінити земну дійсність на кращий устрій, на правління Бога. Можна сказати, що теологи Виникаючої церкви формують ідеал гуманістичної теократії. А саме, правління Бога реалізується не через ієрархію, не через церковних лідерів та формальні зобов'язання. Розширення влади Бога на землі реалізується через солідарність окремих вірних та їх спільнот, через їх відмову владно правити у соціумі, через їх згоду служити соціуму. Вірні та їх спільноти у такій перспективі постають як своєрідні волонтерські організації, і в українських умовах ми дійсно можемо засвідчити, що церковне волонтерство відмічено особливою присутністю Бога і його Царства.

Хотілося б відмітити, що аналогічна зміна парадигм відбувається у всій протестантській етиці, католицькому соціальному вченні, соціальній етиці прогресивних православних мислителів. Прийняття іншого, апологія єдності різноманіття, необхідність нового осмислення та реалізації соціального Євангелія, заперечення дуалізму релігійного та світського, постулювання необхідності нового варіанту солідаризму – все це загальні тенденції, які набули у Виникаючій церкві радикальних рис. Цікаво, що сучасна православна теологія часто підкреслює, що Бог не з'являється через такі властивості як влада і величчє, а лише через красу і любов. Можна сказати,

що для сучасних віруючих це дійсно факт їх релігійного досвіду. У зв'язку із цим формується оптимістичний погляд на можливості людини, яка вважається не безнадійним грішником, а лише частково розколотим суб'єктом, який потребує зцілення.

Особливе значення має зміна ставлення до Писання, яка провадиться представниками Виникаючої церкви. Часто Писання служить для теології джерелом окремих цитат і описів окремих діянь Бога на основі чого і формуються окремі богословські системи. Теологи Виникаючої церкви пропонують оцінювати Писання відповідно до того як саме вони були створені: як збірки історій, що мають наративний характер, як поетичні фіксації діалогу Бога і людини.

На основі аналізу дисертаційного дослідження Роман Павловича Соловія вимушені зробити кілька принципових зауважень:

1. На наш погляд теологія Виникаючої церкви має не єкуменічний, а постконфесійний характер. Метою єкуменізму є досягнення видимої єдності християн, у той час як невидима єдність визнається даною у трансцендентній реальності Церкви як Тіла Христового. Представники Виникаючої церкви не ставлять за мету досягнення видимої єдності християн, але демонструють власну відкритість до представників всіх християнських конфесій і різних нехристиянських релігій. Діалог в даній парадигмі є самоцінністю. Відкритість до іншого не переслідує мети формування теоретичної чи практичної основи для єдності. Вважається, що діалог та відкритість вже само по собі являють трансцендентну істину та любов, якщо вони щирі та справжні. Отже, теологи Виникаючої церкви мислять та діють як представники постконфесійного християнства, а не як єкуменісти. Аналогічно некоректно називати єкуменістами представників радикальної ортодоксії. Вони вважають непродуктивним єкуменічний діалог та єкуменічну діяльність. Але повертаючись у своїх конфесіях до власних основ, вони відкривають спільний фундамент, відкривають християнство першого тисячоліття як єдність різноманіття. Католики, православні, і навіть

протестанти вважають, що церква є такою реальністю, яку не можливо «розколоти». А тому необхідно не створити єдність, а лише жити так, ніби ніяких розділень не існувало.

2. Вважаємо, що автор дослідження приділив мало уваги ризикам релятивізації у теорії та практиці Виникаючої церкви. Наскільки ми знаємо, останніми роками саме через допущення до причастя кого завгодно Виникаюча церква переживає певне розмивання свого еклезіологічного статусу єдності спільнот людей, що знаходяться у діалозі з Богом та між собою. До причастя допускаються ті, хто завідомо не є учасниками такого діалогу. Такий релятивізм має бути критично проаналізований та теологічно оцінений.

3. Роман Соловій цілком вірно пише: «Виникаюча церква частіше визначає себе через протест і реакцію, ніж через позитивні формулювання. У багатьох аспектах вона все ще реагує на недавнє минуле церкви на заході, однак жоден церковний рух, природа якого визначається лише реакцією на недоліки минулого, не приносить реальних інновацій. Виникаюча церква легко виявляє недоліки інших церковних моделей, але її реальний потенціал розкриється лише тоді, коли вона зможе перейти від критики до створення і здійснення позитивних рішень» (с. 317). На нашу думку, було б цілком виправданим накреслити позитивні перспективи розвитку теорій та практик Виникаючої церкви.

Висловлені зауваження, однак, не ставлять під сумнів ані саме дисертаційне дослідження, ані отримані наукові результати.

Дисертація є самостійним, творчим, оригінальним, завершеним дослідженням актуальної релігієзнавчо-філософської проблеми, яке виконано на професійному рівні й створює нові перспективи для українського релігієзнавства.

Дисертаційна робота Соловія Романа Павловича «Феномен Виникаючої церкви у контексті теологічних та еклезіологічних трансформацій у сучасному західному протестантизмі» відповідає вимогам

«Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор Соловій Роман Павлович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри
філософії Рівненського державного
гуманітарного університету**

Л. М. Шугасва
Л. М. Шугасва

